

Rodová dimenzia ľudského rozvoja na Slovensku

Teórie demokracie a rodový aspekt

Široké spektrum rozmanitých teórií a modelov demokracie sa zhoduje v jednom aspekte: pri koncipovaní predpokladov a princípov fungujúcej demokracie takmer vôbec neberú do úvahy rodovú dimenziu demokracie a občianstva. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o dlhotrvajúcej tradícii, ktorá sa prejavuje nielen otvoreným ignorovaním takéhoto uhla pohľadu, ale dokonca jeho úplným zavrhaním. Iba jeden príklad za všetky: pre J. Schumpetera, ktorý patrí k uznávaným teoretikom demokracie nášho storočia, nepredstavuje fakt, že ženy nemali volebné právo, dôvod na spochybňovanie demokratickosti spoločnosti.

Ak sa bližšie pozrieme na kritériá, podľa ktorých sa dnes vo všeobecnosti považujú niektoré spoločnosti za demokratické, iné za čiastočne demokratické, či nedemokratické, vidíme, že tieto kritériá sa v duchu tradícií liberálneho myslenia sústreďujú do oblasti "verejného života". Vyplýva to z explicitne nevysloveného predpokladu, že "verejnú" a "privátnu" sféru možno od seba oddeliť. A to je zároveň aj prístup, ktorý je predmetom zásadnej kritiky liberálnej demokracie zo strany tých teoretikov demokracie, ktorí zohľadňujú jej feministickú dimenziu. Ak akceptujeme vymedzenie liberálnej demokracie ako režimu, ktorý je založený na zdôraznení významu slobodných volieb, všeobecného volebného práva, garantovania základných slobôd a práv občanov, pridáme k záveru, že takmer všade na svete (menej v Škandinávskych krajinách) pretrváva z hľadiska proporčnosti rodového zastúpenia deficit demokracie. Vo väčšine krajín existuje výrazná diskrepancia medzi proporciou žien v celkovej populácii a mierou ich zastúpenia vo volených a politicky nominovaných štruktúrach. Ak by sme uskutočnili "mentálny experiment" a rozdelili by sme občanov krajiny do dvoch skupín na základe rodovej príslušnosti, zistili by sme, že pre skupinu žien je demokracia v oveľa vyššej miere "volebnou demokraciou" ako pre mužov. To znamená, že pre ženy predstavuje demokracia predovšetkým právo zúčastniť sa volieb a volebným aktom sa začína i končí ich občianska aktivita. Hoci formálne disponujú rovnakými právami ako muži, v oveľa menšej miere sú volené. Feministickí autori vysvetľujú túto skutočnosť nie ako prejav slobodného rozhodnutia žien, ale ako dôkaz toho, že samotná koncepcia demokracie uprednostňuje mužov. Striktné rozdelenie "verejnej" a "privátnej" sféry dostáva šancu vzájomného prieniku až v období, keď prichádza ku konsolidácii demokracie a formuje sa slobodná občianska spoločnosť, ktorá aspoň čiastočne zahŕňa aj privátnu sféru.

Stúpenci moderných feministických konceptov demokracie zdôrazňujú jej komplexný charakter a význam pripisujú hodnotám rovnosti a individuálnej slobody v privátnej sfére, rodinným vzťahom a medzirodovým vzťahom na pracovisku.

Citlivosť spoločnosti voči týmto hodnotám a najmä ich uplatňovanie v každodennom živote

Box 6

Rodové hľadisko

Rodovo špecifická perspektíva chápe rodovosť človeka ako relevantnú kategóriu. Východiskom je rozlíšenie medzi *pohlavím* ako biologickou danosťou a *rodom* ako sociálnou konštrukciou.

Pohlavie označuje biologické rozdiely medzi ženami a mužmi, ktoré sú vrodené a sú všeobecné – a to tak z hľadiska osôb, ako aj priestoru a času. Tieto rozdiely sa teda týkajú všetkých jednotlivcov, vyskytujú sa všade (v každej krajine, oblasti, atď.) a vyskytujú sa vždy, t.j. nemenia sa v čase.

Rodom sa označujú sociálne rozdiely medzi ženami a mužmi. Tieto rozdiely nie sú vrodené, sú naučené a menia sa v čase a v priestore – variujú v rámci spoločností i medzi spoločnosťami. "... odlišné postavenie žien a mužov v sieti sociálnych a mocenských vzťahov nie je dôsledkom biologických, fyziologicko-anatomických odlišností medzi nimi, nie sú z nich odvoditeľné alebo nimi ospravedlniteľné." (Szapuová, 1998) Ide o získaný status vytvorený existujúcimi stereotypnými očakávaniami k rolám žien a mužov v spoločnosti. Rodová diskriminácia brzdí rozvoj celej spoločnosti.

však neprichádza samo od seba, na to je potrebné sústredené dlhodobé úsilie čo najväčšieho počtu aktérov zo všetkých oblastí života, ale predovšetkým samotných žien. V tejto súvislosti uvažujú autori citliví voči feministickému rozmeru demokracie o tom, že demokratická spoločnosť si vyžaduje ako demokratickú rodinu a demokratickú ekonomiku, tak aj demokratické sexuálne a rasové vzťahy. Rodina rovnako ako aj kultúrne dimenzie sexuálnych a rasových vzťahov sa musia zmeniť.

Príčiny nízkej akceptácie rodovej dimenzie na Slovensku

Je všeobecne známe, že približne dve tretiny slovenskej populácie sa hlási ku katolíckej cirkvi a hoci značná časť z nich sa aktívne nezúčastňuje cirkevného života, *základné hodnoty a normy katolicizmu* považujú za súčasť svojich životných názorov a postojov. Z toho vyplýva aj *preferovanie tradičného modelu rodiny a manželstva* s rozhodujúcou autoritou otca – hlavného žiteľa rodiny. Alternatívy klasickej formy rodinného spolužitia, ktoré sú dnes bežné v západných spoločnostiach, sa na Slovensku presadzujú iba veľmi opatrne. Hoci niektoré štatistiky uvádzajú údaje, podľa ktorých rastie počet partnerských zväzkov bez uzavretia manželstva a dokazujú, že sa zvyšuje veková hranica partnerov vstupujúcich do manželského zväzku, za posledných päť rokov sa absolútny počet sobášov a rozvodov takmer nezmenil. Keďže prevažná väčšina slovenskej populácie žije v stredných a menších sídlach, možno usudzovať, že tlak sociálnej kontroly spätý s náboženskými hodnotami je významným faktorom určujúcim prijímanie alternatívnych životných stratégií.

Napriek rozličným pokusom mimovládnych organizácií ešte stále ostáva tabuizovanou otázkou problém násilia voči ženám. Vo vedomí ľudí pretrváva predstava, že naša spoločnosť nie je poznačená skrytým či otvoreným násilím a bezohľadnosťou voči slabším skupinám obyvateľstva, aj keď rôzne formy násilia voči ženám pripúšťa takmer polovica skúmanej populácie. Okrem toho rodinná výchova, prudérnosť a nedôvera voči verejným inštitúciám sú v pozadí presvedčenia, že rozhodnutie o oznámení násilného činu je v rukách ženy, ktorá by mala zväziť, či je vôbec potrebné jeho zverejnenie.

Oficiálna *komunistická ideológia* minulého režimu zanechala tiež svoju stopu vo vnímaní postavenia ženy v spoločnosti. Presadzovanie kolektivistických ideálov spôsobilo, že ženy odmietajú uvažovať o sebe a svojej pozícii v odlišnom kontexte, než boli tradične zvyknuté. V mnohých prípadoch uvádzajú, že nemajú záujem upozorňovať na seba, vystúpiť z ochranného rámca anonimnej kolektivity.¹

Na druhej strane komunistický režim zásadne zmenil postavenie žien v spoločnosti predovšetkým v oblasti prístupu k vzdelaniu a presadzovania ženskej emancipácie v zmysle rastúcej miery zamestnanosti. Istým spôsobom sa tak uskutočnila transformácia tradičného rodinného modelu, ale ideológia rovnoprávnosti a emancipácie sa nedotkla privátnej sféry: asymetria vo výkone domácich prác sa nezmenila. Keďže mužské príjmy nestačili na zabezpečenie rodiny, zárobky žien dopĺňali rodinný rozpočet, pričom ženy pracovali na "dve smeny" – v zamestnaní a v domácnosti, hoci domáce práce sa za prácu nepovažovali. Z tohto obdobia sa datuje aj súčasná prevaha žien zamestnaných v nefavorizovaných a slabšie platených sektoroch ekonomiky. Počas komunizmu to viedlo k tomu, že ženské príjmy predstavovali v bývalom Československu iba dve tretiny mužských zárobkov.

¹ Hoci počas komunistického režimu existovali oficiálne masové ženské organizácie, nie je možné vo vtedajšom období nájsť ženské združenia alebo skupiny, ktoré by boli vznikli zdola ako prejav spoločných záujmov či potrieb, a ktoré by neboli vytvorené politickým tlakom zhora.

Historický exkurz – východisko transformácie

Ak sa na obdobie socializmu pozrieme optikou indikátorov ľudského rozvoja, mnohé z nich hovoria v prospech rodovej rovnosti. Na Slovensku bol zabezpečený rovnaký prístup mužov i žien k základnej zdravotnej starostlivosti a ku vzdelaniu. Výsledkom bola pomerne vyrovnaná vzdelanostná štruktúra, dokonca postupom rokov vzdelanostná úroveň žien prevýšila v niektorých stupňoch úroveň mužov (napr. stredná škola s maturitou). Ani v dojčenskej a novorodeneckej úmrtnosti neboli výraznejšie rozdiely medzi chlapcami a dievčatami.

Pokiaľ ide o rodové rozdiely v zamestnanosti, väčšina žien mala platené zamestnanie, nakoľko v ústave bolo zakotvené právo i povinnosť pracovať. Rozdiel v miere participácie na trhu práce bol porovnateľný s krajinami severnej Európy, ktoré boli v tom období z tohto hľadiska v popredí. Vysokú angažovanosť žien na trhu práce v rozhodujúcej miere vyvolala extenzívna industrializácia v 50. a 60. rokoch, ktorá viedla v ekonomike SR k nedostatku pracovných síl, a to najmä pre monotónne a menej platené práce v ľahkom priemysle. Neskôr pracovnú aktivitu žien posilňovala ich rastúca vzdelanostná úroveň a nedostatočnosť jedného príjmu pre zabezpečenie chodu domácnosti. Absolútna väčšina žien sa po uplynutí pol roka až dvoch rokov po narodení dieťaťa vrátila do svojho zamestnania, pretože na zabezpečenie potrieb rodiny bol potrebný nielen príjem manžela, ale i manželky. Keďže celkovo boli mzdy žien nižšie a úľavy na daniach a rodinné prídavky poberali muži, aj po masovom zapojení žien do pracovného procesu boli muži naďalej vnímaní ako živitelia rodiny.

Postupom rokov sa pracovná angažovanosť žien zvyšovala. Zatiaľ čo napr. v roku 1960 bol podiel žien na celku pracujúcich 38,7%, na konci 80. rokov to už bolo 45,5%. I keď feminizáciu niektorých odvetví ekonomiky založil už samotný spôsob industrializácie, v priebehu rokov dochádzalo k jej ďalšiemu prehlbovaniu.

Po roku 1989 sa v spoločnosti otvorila diskusia o návrate žien do "rodinného krbu". Podobná požiadavka spolu s preferenciou tradičného modelu rodiny zaznievala dokonca aj z oficiálnych miest. Celková atmosféra na začiatku 90. rokov vytvárala na ženy nátlak, aby zanechali zamestnanie a venovali sa starostlivosti o rodinu a domácnosť. Tento tlak však nenašiel u žien masovú odozvu, lebo fungovanie domácnosti na dvoch príjmoch pretrvalo i do obdobia transformácie a vzdelané ženy nechceli stratiť svoju kvalifikáciu. Ženám, aspoň niektorým, sa ale zvýšili možnosti výberu svojej osobnej kariéry.

Pri pokusoch o identifikáciu základných problémov, s ktorými sú ženy konfrontované v období transformácie spoločnosti v 90. rokoch, sa dostáva do popredia celý súhrn faktorov súvisiacich s komplikovaným vývojom ekonomiky. Ide o široký komplex problémov spätých s problémom chudoby, ženskej nezamestnanosti, stereotypov rodovej diferenciácie povolání, bariér v procese naštartovania vlastných podnikateľských aktivít, nerovnosti v odmeňovaní za prácu ako aj pretrvávajúcej vyššej pracovnej a rodinnej zaťaženia.

Hlavné problémy žien na Slovensku podľa miery aktuálnosti (%)

Typ problému	Miera aktuálnosti pre ženy			
	Netýka sa vôbec	Týka sa v menšej miere	Týka sa vo veľkej miere	Nevie posúdiť
Nízke zárobky	1,8	7,6	89,3	1,3
Slabé pracovné uplatnenie, nezamestnanosť	2,8	15,5	78,9	2,8
Obťažovanie na pracovisku	26,2	25,1	19,3	29,4
Nespravodlivá deľba práce medzi ženu a muža	10,9	20,1	59,2	9,8
Nedostatok času pre seba, preťaženosť	3,8	8,4	84,3	3,5
Násilie v rodinách	24,3	26,8	29,2	19,7
Strata zamestnania z dôvodu materstva	18,6	18,4	53,8	9,2
Slabá podpora štátu v materstve	9,2	16,3	68,1	6,4
Nezáujem o verejnú prácu	10,7	22,0	50,4	16,9

Zdroj: Guráň – Filadelfiová (1998)

Slovenské ženy v súčasnosti najviac trpia finančným a časovým nedostatkom, pričom najviac postihnutou skupinou sú rozvedené alebo osamelé ženy s deťmi, ktoré žijú často na hranici životného minima. Ohrozenie chudobou narastá aj vekom, pretože mzdové rozdiely sa medzi mužmi a ženami s rastúcim vekom zväčšujú. Pre väčšinu žien sa v oblasti starostlivosti o rodinu a zabezpečenia chodu domácnosti ani v súčasnosti veľa nezmenilo. Pretrváva rozpor medzi formálnou a skutočnou úrovňou práv žien v spoločnosti. Práva žien sú deklarované, ale v reálnom živote sa tieto pravidlá neraz prekračujú a nedodržiavajú. Svoju významnú, a zdá sa, že podstatnú úlohu v tomto smere zohrávajú možnosti ekonomiky.

Rodové rozdiely na trhu práce (v ekonomike)

Najvýraznejší rodový rozdiel z hľadiska pracovného statusu sa prejavuje už v samotnej *štruktúre produktívnej a poproduktívnej časti populácie*. Medzi produktívnymi tvoria ženy 48%, medzi poproduktívnymi až takmer 66%. Táto rodová priepasť je však spôsobená v prvom rade rodovo odlišným vymedzením produktívneho veku, ktorý je pre ženy zadaný intervalom 15-54 rokov a pre mužov 15-59 rokov. V posledných desaťročiach sa podiel poproduktívnych žien neustále zvyšoval a zvyšuje, podiel tých istých mužov vplyvom ich vyššej úmrtnosti stagnuje, zostáva rovnaký. Počet poproduktívnych žien vzrástol k 31. 12. 1998 na 631 018, čo je v porovnaní s rokom 1990 o 5,9% viac. Na druhej strane počet poproduktívnych mužov dosiahol v rovnakom období 328 463 a oproti roku 1990 to znamenalo zvýšenie len o 0,8%. Uvedenú tendenciu zachytáva i index starnutia², ktorý sa zvýšil zo 69,3 v roku 1990 na 87,1 v roku 1998 (v roku 1999 na 90,5). Vplyvom rodovo rozdielnych trendov sa index starnutia mužov a žien výrazne líši. Na 100 chlapcov do 14 rokov v roku 1998 pripadalo 58,3 poproduktívnych mužov, na 100 tých istých dievčat pripadalo až 117,2 poproduktívnych žien (resp. 92,3 žien starších ako 59 rokov). Celkové zastúpenie poproduktívnych obyvateľov sa v populácii SR zvýšilo o 0,4%, prírastok však zaznamenali výlučne iba ženy.

Pokračujúci pokles pôrodnosti viedol aj v 90. rokoch k znižovaniu proporcie detskej, predproduktívnej časti populácie a následnému nárastu predovšetkým v produktívnej časti populácie (o 4,2%). Znamenalo to, že sa neustále zvyšoval potenciál pre ekonomickú aktivitu a

² Index starnutia vyjadruje pomer poproduktívneho obyvateľstva k predproduktívnemu obyvateľstvu.

zamestnanosť, no zároveň i tlak na pracovné miesta. V ekonomike, ktorej dôchodkový systém je väčšinou založený na reciprocite, musia ekonomicky aktívni obyvatelia vytvoriť zdroje nielen pre seba, ale aj pre časti populácie v pred- a poproduktívnom veku (deti a dôchodcov). V ekonomike s nedostatkom pracovných miest rast produktívneho obyvateľstva zvyšuje nezamestnanosť.

Počet ekonomicky aktívnych obyvateľov (t.j. pracovná sila spoločnosti) po celé 90. roky na Slovensku rástol. V roku 1999 dosahoval v priemere 2 573 tisíc, z čoho bolo 45% žien a 55% mužov. **Miera ekonomickej aktivity obyvateľstva** je od polovice 90. rokov stabilizovaná na úrovni 60%.³ To znamená, že zo všetkých obyvateľov vo veku 15 a viac rokov je ekonomicky aktívnych 6 z každých 10 obyvateľov SR. Aj pri tomto ukazovateli sa prejavujú rodové diferencie. U mužov je podiel pracovnej sily na celku mužov približne o 17 percent vyšší ako u žien.

Tabuľka 23

Miera ekonomickej aktivity obyvateľstva (%)

Rok	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Spolu	62,1	60,3	59,8	60,1	59,9	59,9	60,0
Muži	70,4	69,1	68,9	68,7	68,6	68,9	68,7
Ženy	54,4	52,2	51,5	52,3	51,8	51,5	52,0

Zdroj: Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Ekonomicky neaktívnych, teda **obyvateľov mimo trhu práce**, bolo v roku 1999 v priemere 1 718,5 tisíc, čo je o 0,6% viac ako predošlý rok. V rámci nich tvoria najpočetnejšiu skupinu dôchodcovia – 60,7%. Medziročne sa počet dôchodcov zvýšil o 18,7 tisíc, absolútnu prevahu v tomto prírastku mali ženy (tvorili takmer 85% medziročného prírastku dôchodcov). Druhou najpočetnejšou skupinou obyvateľov mimo trhu práce sú študenti a uční s 24,3% podielom. Zostávajúce skupiny reprezentujú: osoby v domácnosti (6,6% v roku 1999), osoby na ďalšej materskej dovolenke (3,2%), práceneschopné obyvateľstvo (3,1%), skupina "odradených" (ktorí neveria, že by si našli prácu – 0,6%) a osoby, ktoré nechcú alebo nepotrebnú pracovať.

Ekonomicky aktívne obyvateľstvo sa člení na dve základné skupiny: pracujúcich a nezamestnaných. Priaznivé rastové tendencie v počte ekonomicky aktívnych neznamenajú automaticky rast zamestnanosti, či celkového počtu pracujúcich. Nedostatok pracovných miest môže totiž rast ekonomickej aktivity presmerovať do rastu nezamestnanosti. Podobný proces sa koncom 90. rokov odohral práve na Slovensku. Kým v polovici 90. rokov sa rast ekonomickej aktivity odrazil v raste pracujúcich, v posledných rokoch sa premietol viac do rastu nezamestnanosti.

V priebehu rokov 1996-1999 poklesol priemerný **počet pracujúcich** v hospodárstve SR o 4,2%. Z toho najvýraznejší pokles bol zaznamenaný práve v roku 1999 (o 3%, t.j. o 67 tisíc). Priemerný počet pracujúcich v SR tvoril v roku 1999 viac ako 2 132 tisíc osôb. Z tohto celkového počtu bolo 45,4% žien. Rodové rozdiely sa neprejavili iba v tendenciách vývoja počtu pracujúcich. Väčšie alebo menšie rozdiely sú na Slovensku i podľa ďalších charakteristík pracovnej aktivity. Ženy pracujú častejšie na skrátenej pracovnej úväzok a v nestabilných zamestnaniach (dočasná, príležitostná alebo sezónna práca). Podľa Výberového zisťovania pracovných síl pracovalo v 4. štvrtroku 1999 na skrátenej pracovnej úväzok 1,1% mužov a 3,1% žien. Medzi dôvodmi skrátenej pracovnej úväzku sa uvádza hlavne zdravotný stav,

³ Miera ekonomickej aktivity vyjadruje podiel ekonomicky aktívneho obyvateľstva (pracujúci vrátane žien na materskej dovolenke a evidovaní nezamestnaní) na celkovom obyvateľstve v produktívnom a poproduktívnom veku.

vhodnosť s celkovým životným aranžmá pracovníka a želanie zamestnávateľa.⁴ V súvislosti s apelovaním na zamestnávateľov, aby ponúkali flexibilnú pracovnú dobu ženám-matkám je zaujímavé, že ako dôvod skráteného pracovného úväzku uviedlo starostlivosť o dieťa iba 4% žien. (*Správa o sociálnej...*, 1999)

Ďalšou diferencujúcou charakteristikou je postavenie v zamestnaní. V súvislosti s transformáciou ekonomiky sa po roku 1990 popri štátnom či verejnom sektore rozvíja i sektor súkromný. Štruktúra žien a mužov je v nich odlišná. Väčšina žien (57,3%) pracuje vo verejnom sektore, kde tvoria takmer polovicu zo všetkých zamestnancov. Podiel žien medzi zamestnancami súkromného sektoru je o 7% nižší (42,6%). Ešte nepriaznivejší je pomer oboch pohlaví v rámci samozamestnaných. Tu sa zastúpenie žien znižuje na jednu štvrtinu. Z podnikateľov bez zamestnancov ženy reprezentujú 26,8% a z podnikateľov so zamestnancami 25,5%. Súkromný sektor zostáva zatiaľ v SR doménou mužov.

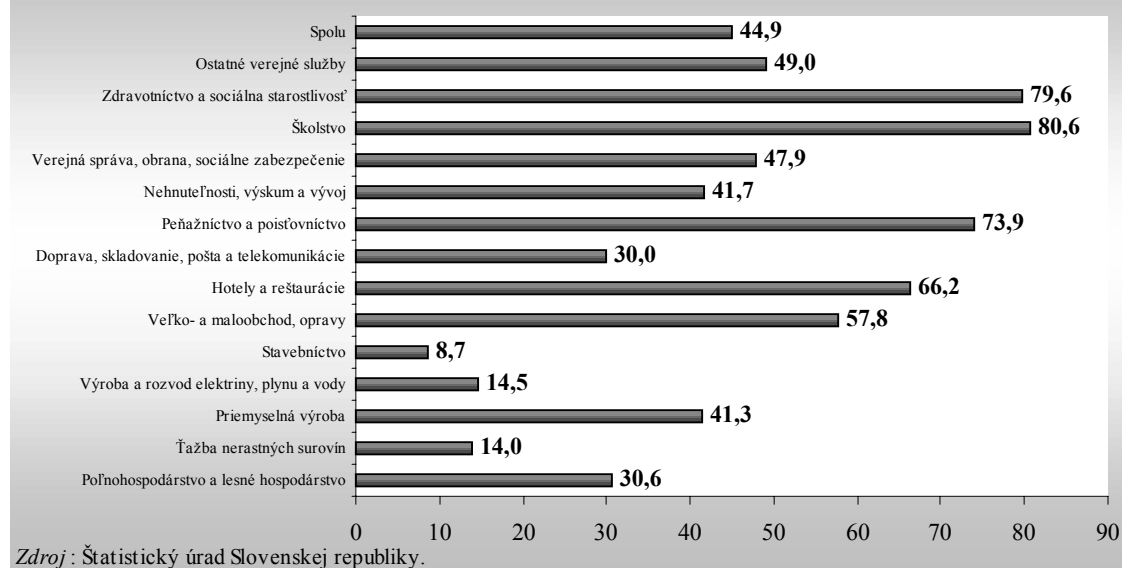
Na Slovensku, podobne ako v iných krajinách, sa prejavuje pomerne značná **zamestnanecká segregácia**. V určitých odvetviach a pozíciách dominujú ženy, v iných muži. V dlhodobej perspektíve zaznamenalo Slovensko výraznú premenu celkovej štruktúry ekonomiky i zamestnanosti. Z krajiny s významným podielom poľnohospodárstva sa od roku 1970 transformovalo na prevažne priemyselnú ekonomiku. Od tohto zlomového roku sa dynamicky rozvíja i sektor služieb.

Podiel pracujúcich v primárnom sektore poklesol v roku 1998 na 8,3%, podiel pracujúcich v sekundárnom sektore sa mierne znížil na 39,4%. Jediným rastúcim sektorom je terciárny, kde celkový počet pracujúcich vzrástol na 52,3%. Participácia žien a mužov na jednotlivých sektoroch sa podstatne líši. Sektorom žien je terciárny sektor, v ktorom sa pracovne angažuje už takmer 70% pracujúcich žien. Percentuálny podiel žien v porovnaní s percentuálnym podielom mužov je v primárnom sektore nižší takmer o polovicu a v sekundárnom sektore o tretinu.

Aj štruktúra zamestnanosti podľa jednotlivých odvetví národného hospodárstva vykazuje dosť výrazné rodové odlišnosti. Ako sa dá usudzovať už zo sektorovej štruktúry, muži výrazne prevažujú v stavebníctve, v ťažbe nerastných surovín a v ťažkom priemysle, v poľnohospodárstve. K týmto klasickým odvetviam sa pripája prevaha mužov v doprave, pri práci s nehnuteľnosťami a vo vývoji. Z klasických kategórií economickej činnosti získali ženy na Slovensku prevahu v ľahkom priemysle, obchode a reštauračných službách. Najvýraznejšie rozdiely v porovnaní s mužmi ale vystupujú pri školstve, zdravotníctve a sociálnej starostlivosti, tiež peňažníctve a poisťovníctve. V týchto odvetviach podiel žien prekročil tri štvrtiny pracujúcich, čo oprávňuje klasifikovať ich ako feminizované. Okrem peňažníctva a poisťovníctva ide o odvetvia, za ktoré je vykazovaná najnižšia priemerná mesačná mzda. V posledných rokoch sa pracovná aktivita žien v týchto feminizovaných oblastiach ešte posilnila, najmä v peňažníctve a poisťovníctve či školstve.

⁴ Medzi pracujúcimi so stálym zamestnaním tvoria ženy 44,8% a v rámci pracujúcich na dočasné práce je podiel žien 48,8%.

Podiel žien na celkovom počte pracujúcich podľa ekonomickej činnosti (v %, 1998)

Školstvo je v SR najviac feminizovaným odborom. Ženy prevažujú vo všetkých typoch škôl okrem vysokých škôl a univerzít (pozri aj *Výchova a vzdelávanie* v tejto správe). Často sa medzi odborníkmi v tejto súvislosti hovorí o nedostatku mužských vzorov vo výchove, čo má negatívne dôsledky najmä na populáciu chlapcov, nakoľko okrem gymnázií a stredných škôl prevažujú medzi žiakmi a študentmi práve chlapci. Nízke mzdy v školstve, ktoré dlhodobo spôsobujú odliv mužského elementu zo školstva, však v dohľadnej dobe nemajú nádej na výraznejšie zvýšenie, vzhľadom na celkovú ekonomickú situáciu v krajine. Aké to môže mať v budúcnosti dôsledky nie sme dnes na Slovensku schopní odhadnúť.

Okrem učiteľskej profesie sa rodové "diery" prejavujú aj u iných typov zamestnaní. Najväčší rozdiel v prospech mužov je v skupine remeselníkov a kvalifikovaných robotníkov a u zamestnaní súvisiacich s obsluhou strojov a zariadení, teda v robotníckych profesiách, kde sa podiel žien pohybuje pod hranicou 20 percent. Prevala žien je v SR typická hlavne medzi nižšími administratívnymi zamestnancami a prevádzkovými pracovníkmi v službách a obchode. Rastúca vzdelanostná úroveň žien SR viedla k tomu, že získali väčšinové zastúpenie i v druhej a tretej zamestnaneckej triede (medzi vedeckými a odbornými duševnými zamestnancami, ale aj technickými a zdravotníckymi zamestnancami). Približne rovnaký podiel majú muži a ženy v kategórii pomocných a nekvalifikovaných, či poľnohospodárskych robotníkov. Vzhľadom k pomerne vyrovnanej vzdelanostnej štruktúre mužov a žien na Slovensku je prekvapujúcim veľmi vysoká diferenciacia v najvyššej triede zamestnaní, v tomto prípade v neprospech žien. V rámci zákonodarcov, vedúcich a riadiacich pracovníkov ženy nedosahujú ani 30% podiel. Uvedený fakt možno interpretovať ako ďalšie potvrdenie faktickej marginalizácie žien v slovenskej spoločnosti. Je dôkazom existencie iných než vzdelanostných bariér širšej účasti žien na moci a rozhodovaní.

Tabuľka 24

Pracujúci podľa druhu profesie (1998)

Klasifikácia zamestnaní	Spolu (tis.)	z toho ženy (%)
1 Zákonodarcovia, vedúci a riadiaci pracovníci	128,2	29,8
2 Vedeckí a odborní duševní zamestnanci	210,2	60,3
3 Technickí, zdravotnícki, pedagogickí zamestnanci	365,3	60,2
4 Nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	183,0	74,9
5 Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode	266,2	67,8
6 Kvalifikovaní robotníci v poľnohospodárstve, lesníctve	42,2	43,8
7 Remeselníci a kvalifikovaní robotníci v príbuz. odboroch	465,1	18,6
8 Obsluha strojov a zariadení	304,2	19,6
9 Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci	231,2	51,6
10 Nezaradení	3,0	56,7

Poznámka: Údaje z výberového zisťovania pracovných síl.

Zdroj: Štatistická ročenka SR 1999. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Porovnanie *priemerných mesačných miezd* podľa odvetví národného hospodárstva ukázalo, že nižšia mzda je charakteristická práve pre tie sektory, v ktorých prevažujú ženy. V týchto odvetviach sa mzdy pohybujú na úrovni alebo pod úrovňou priemernej mzdy v hospodárstve SR. Priemerné mzdy žien a mužov sa však odlišujú i v globálnom vyjadrení. Podľa výberového zisťovania *Informačný systém o priemerných zárobkoch* (Trexima Bratislava) bola priemerná hodinová mzda žien za 4. štvrtrok 1999 o 18,87 Sk nižšia ako priemerná hodinová mzda mužov. Mzda žien bola 60,10 Sk na hodinu, zatiaľ čo mzda mužov 78,97 Sk na hodinu. Priemerná mzda žien predstavovala 76% priemernej mzdy mužov. Uvedená rodová disproporcija v odmeňovaní má trvalejší charakter, nakoľko podobný percentuálny rozdiel sa ukazuje už po dlhšiu dobu (dokonca sa mierne zvyšuje). Napr. rozdiel v priemernej mesačnej mzde mužov a žien za rok 1998 tvoril v absolútnom vyjadrení 2 609 Sk, o 200 Sk viac ako v roku 1997. Pretrvávajúcu disproporciu potvrdzuje i porovnanie mzdy žien a mužov v rámci rovnakých vekových, zamestnaneckých, či vzdelanostných kategórií.

Tabuľka 25

Priemerná mesačná mzda žien a mužov v SR za jednotlivé vzdelanostné skupiny (1998)

Vzdelanostná skupina	Muži (M)	Ženy (Ž)	Pomer Ž/M
1. Ukončené základné vzdelanie	8 294	6 001	0,72
2. Stredné odborné vzdelanie	9 590	6 664	0,69
3. Stredné vzdelanie	9 346	6 682	0,71
4. Úplné stredné odborné vzdelanie	11 133	8 753	0,79
5. Úplné stredné všeobecné vzdelanie	11 714	8 984	0,77
6. Úplné stredné odborné vzdelanie (odborná škola)	12 328	9 119	0,74
7. Vyššie vzdelanie	15 104	10 278	0,68
8. Vysokoškolské vzdelanie	18 824	13 590	0,72
9. Vedecká výchova	19 865	13 147	0,66
Spolu	11 356	8 747	0,77

Zdroj: Výberové zisťovanie o štruktúre miezd zamestnancov v SR. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Ženy poberajú nižšiu mzdu pri každej vzdelanostnej kategórii, pričom v roku 1998 sa rozdiel pohyboval od 32% do 21% podielu mzdy mužov. Nepotvrdila sa tendencia znižovania disproporcie s rastom vzdelania. V prípade najvyššieho rozdielu, ktorý sa prejavil u stredného odborného vzdelania (SOU), môžu príčiny spočívať v odlišnom podiele nadčasovej a nočnej práce medzi ženami a mužmi, ale hlavne vo významných rozdieloch medzi odmenami v ľahkom priemysle (väčšinou ženy) a ťažkom priemysle (väčšinou muži). Rozdiely vo vyšších vzdelanostných skupinách môžu byť ovplyvnené iným pracovným zaradením mužov a žien. Môže sa tu odrážať tiež vyššia ochota žien pracovať na miestach s nižšou kvalifikáciou.

Tabuľka 26

Priemerná mesačná mzda žien a mužov v SR za jednotlivé typy zamestnania (1998)

Zamestnanie	Muži (M)	Ženy (Ž)	Pomer Ž/M
1 Zákonodarcovia, vedúci a riadiaci pracovníci	27 497	17 773	0,65
2 Vedeckí a odborní duševní zamestnanci	14 617	11 886	0,81
3 Technickí, zdravotnícki, pedagogickí zamestnanci	13 251	10 162	0,77
4 Nižší administratívni zamestnanci (úradníci)	10 297	8 245	0,80
5 Prevádzkoví zamestnanci v službách a obchode	9 668	6 423	0,66
6 Kvalifikovaní robotníci v poľnohosp. a lesníctve	8 070	7 096	0,88
7 Remeselníci a kvalifif. robotníci v príb. odboroch	9 954	6 974	0,70
8 Obsluha strojov a zariadení	9 985	7 418	0,74
9 Pomocní a nekvalifikovaní zamestnanci	7 056	5 537	0,78
Spolu	11 356	8 747	0,77

Zdroj: Výberové zisťovanie o štruktúre miezd zamestnancov v SR. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Porovnanie v rámci rovnakých skupín zamestnania, zdá sa, vplyv pracovného zaradenia prinajmenšom relativizuje, nakoľko rozdiely sa prejavili vo všetkých kategóriách a neznižovali sa s rastúcou pozíciou. Dokonca u zákonodarcov a riadiacich pracovníkov bolo zaostávanie miezd žien najvyššie (o 35%). Najmenší rozdiel bol v mzdách kvalifikovaných robotníkov v poľnohospodárstve, nižších úradníkov a vedeckých pracovníkov (menej ako 20%). Tieto tendencie sa opakujú s malými odchýlkami viacero rokov. Jedna z príčin môže spočívať v type zamestnávateľskej organizácie. Verejný sektor, ktorý pri odmeňovaní postupuje podľa jednotných tabuliek, je práve tým sektorom, kde pracuje najviac úradníkov a vedeckých pracovníkov a kde sa ženy ľahšie presadia do vedúcich funkcií. V súkromnom sektore, kde je výška odmeny voľnejšia, prevažujú muži. Ďalším diferencujúcim činiteľom môže byť vzdelávacia história mužov a žien a rozdiely v dĺžke praxe (muži dosiahli vyššiu vzdelanostnú úroveň skôr – ženy ich museli "dobiehať", prerušenie pracovnej kariéry z dôvodu materstva, opatrovania či ošetrovania člena rodiny, a pod.).

Tabuľka 27

Priemerná mesačná mzda žien a mužov v SR za jednotlivé vekové skupiny (1998)

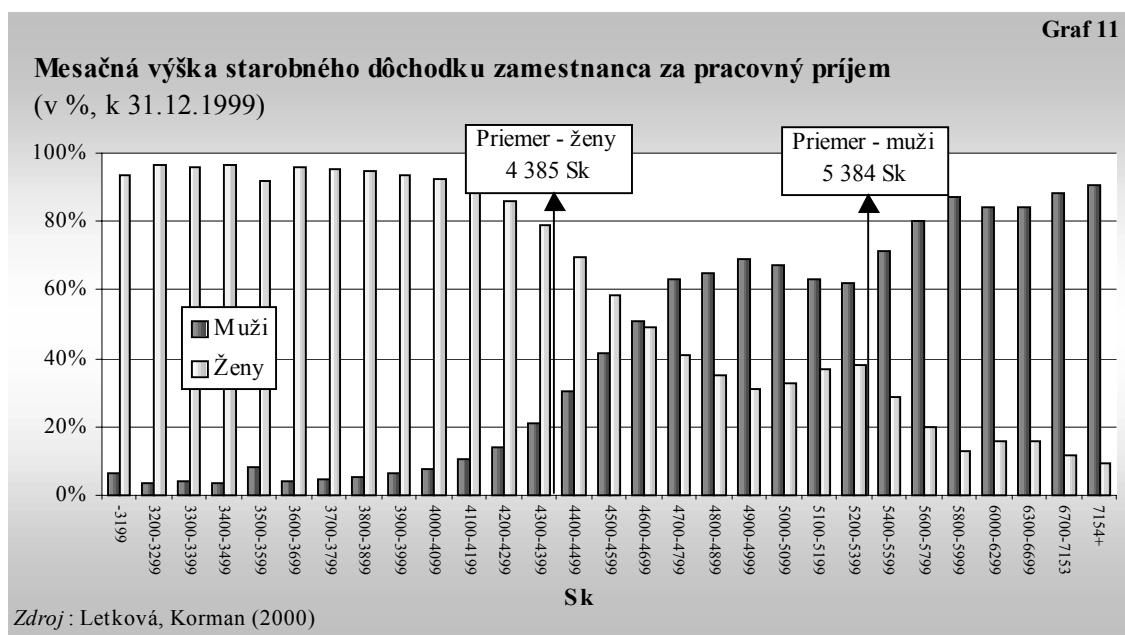
Veková kategória	Muži (M)	Ženy (Ž)	Pomer Ž/M
do 20 rokov	7 192	6 212	0,86
20 - 24 rokov	8 975	7 488	0,83
25 - 29 rokov	10 560	8 018	0,76
30 - 34 rokov	11 419	8 760	0,77
35 - 39 rokov	12 035	9 059	0,75
40 - 44 rokov	12 265	9 273	0,76
45 - 49 rokov	12 677	9 311	0,73
50 - 54 rokov	12 753	9 658	0,76
55 - 59 rokov	11 998	8 835	0,74
60 a viac rokov	9 622	6 406	0,67
Spolu	11 356	8 747	0,77

Zdroj: Výberové zisťovanie o štruktúre miezd zamestnancov v SR. Štatistický úrad Slovenskej republiky.

Porovnanie v rámci rovnakých vekových skupín naznačené vysvetlenie čiastočne potvrdzuje. Vek je totiž jediným triediacim znakom, kde sa prejavila priama súvislosť s rozdielom v mzdách žien a mužov. Najväčšie rozdiely boli u najstarších kategórií veku (33%) a s klesajúcim vekom sa disproporcja zmenšovala (až na 14% v skupine najmladších). Svoj vplyv má i skutočnosť, že mužov v budovaní kariéry neobmedzujú materské povinnosti a môžu sa so zvyšujúcim vekom ľahšie prepracovať do vyšších pozícií.

Z porovnania paritných vzdelanostných, zamestnaneckých a vekových skupín mužov a žien sa zdá, že určitá forma diskriminácie v ocenení práce žien v našej spoločnosti pretrváva. Avšak na jej jednoznačné vysvetlenie takého porovnanie nepostačuje. Uvádzané rodové rozdiely v mzdách nereflektujú rodovú diskrimináciu na pracovnom mieste. Ako odhalili zahraničné merania, samotná charakteristika pracovného miesta a príprava na povolanie vysvetľujú menej ako štvrtinu rozdielu v mzdách. (*Women in Transition*, 1999) Pre overenie naznačených vysvetlení by bolo potrebné porovnanie do vnútra špecifickejších skupín (viacstupňové analýzy). Faktom je, že podobný rodový rozdiel v mzdách ako SR vykazujú takmer všetky vyspelé krajiny v Európe i USA a definitívne odpovede neboli ešte nájdené. V hľadaní vysvetlenia je potrebné pokračovať aj na Slovensku. Prioritné riešenie si v našich podmienkach vyžadujú niektoré prefeminizované odvetvia a profesie, u ktorých nie je jasné, či sú nízke mzdy dôsledkom alebo príčinou ich feminizácie (pozri aj *Meranie kvality života* v tejto správe).

Rodové rozdiely v mzdách sa následne premietajú do výšky poberaného dôchodku, ktorý je u žien nižší. Rozdiel za rok 1997 sa pohyboval okolo 1 500 Sk, čo pre veľkú skupinu žien na dôchodku, ktoré celý život pracovali za nízke platy, znamená ekonomický a sociálny problém. I keď v určitých zákonom vymedzených situáciách existuje možnosť čiastočnej kompenzácie tohto rozdielu vdovským, resp. inými druhmi dôchodkov (*Správa o sociálnej...*, 1999), vo vzťahu k výraznej feminizácii a rastu osamelosti staroby na Slovensku to môže viesť k masovému nárastu chudobných žien medzi starším obyvateľstvom.

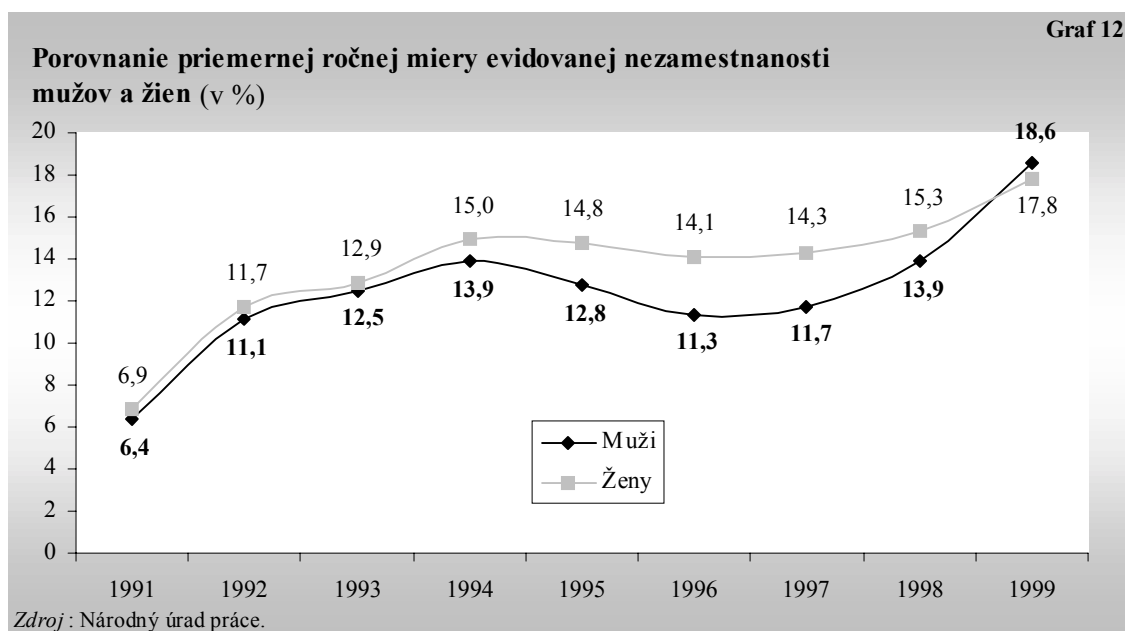
Okrem práce v zamestnaní vytvára nezanedbateľné hodnoty práca žien v domácnosti, tzv. **"neplatená práca"** (odhady hovoria až o tretine bežne vykazovaného hrubého domáceho produktu vyspelých krajín). V slovenských domácnostiach sú značné rozdiely v účasti žien a mužov na neplatení práci. Existuje niekoľko sociologických prieskumov, ktoré pretrvávanie rozdielnej účasti signalizujú. (Bútorová, 1998; Filadelfiová – Guráň, 1997) Reprezentatívny prieskum využívania času, ktorý by mohol poskytnúť exaktnejšie odpovede ohľadne rodových diferencií v participácii na domácich prácach a starostlivosti o deti sa na Slovensku v posledných desaťročiach nerealizoval (pozri graf 15 v časti *Chudoba a sociálna exklúzia*).

Ako už bolo spomínané vyššie, časť nárastu ekonomicky aktívneho obyvateľstva sa za posledné tri roky prelievala do rastu nezamestnanosti. **Nezamestnanosť** patrí na Slovensku k najmladším spoločenským javom. Objavila sa po roku 1990 s prechodom na trhovú ekonomiku a mala jeden z najdynamickejších rastových trendov zo všetkých sledovaných procesov. Priemerný

mesačný počet nezamestnaných evidovaných na úradoch práce v roku 1999 prekročil 485 tisíc. Z tohto počtu bolo 219 415 žien. Príčin nepriaznivého vývoja nezamestnanosti je viacero: rušenie nadbytočných pracovných miest, zlé ekonomické výsledky, krach mnohých podnikov, rast počtu ekonomicky aktívnych obyvateľov, zmeny v správaní obyvateľov, atď.

Podiel žien na celkovej nezamestnanosti v priebehu 90. rokov mierne kolísal. Po väčšinu tohto obdobia presahoval 50 percent, v období 1993-94 a za posledné dva roky klesol pod túto hranicu. Najnižšiu úroveň percentuálneho podielu na priemernom mesačnom počte nezamestnaných získali ženy SR práve v roku 1999, kedy tvorili 45,2% zo všetkých evidovaných nezamestnaných.

Porovnanie priemernej ročnej evidovanej miery nezamestnanosti žien a mužov ukazuje, že nezamestnanosť žien bola po celé 90. roky o 1,0 - 2,8 bodu vyššia ako u mužov. V poslednom zistenom roku sa napriek medziročnému nárastu o 2,5 bodu dostala po prvýkrát pod úroveň nezamestnanosti mužov. Priemerná ročná miera evidovanej nezamestnanosti bola v danom roku u mužov 18,6% a u žien 17,8% (17,9% a 16,6% v prípade disponibilného počtu evidovaných nezamestnaných). Medziročný nárast nezamestnanosti mužov bol dvojnásobne vyšší – takmer o 5 bodov.

Nezamestnanosť na Slovensku je od roku 1994 výrazne dlhodobá a táto jej charakteristika platí pre obidve pohlavia. V roku 1999 tvorila dlhodobá nezamestnanosť u mužov 41,5% a u žien 45,4%. Výraznejší rozdiel sa podľa dĺžky trvania nezamestnanosti prejavuje aj u nezamestnaných do 3 mesiacov, ktorých je viac v skupine mužov (22,8%). Priznaná podpora v nezamestnanosti je u žien v priemere o 14-18% nižšia, čo vyplýva z nižších priemerných miezd žien.

Nezamestnaní muži a nezamestnané ženy SR sa z hľadiska sociálno-demografických charakteristík najviac líšia podľa veku a rodinného stavu. Najviac nezamestnaných je v rámci obidvoch skupín vo vekovom intervale 20-24 rokov, kde sa zároveň prejavuje aj najväčší rodový rozdiel v neprospech mužov (20,4% z nezamestnaných mužov a 16,1% z nezamestnaných žien). V daných rámcoch púta pozornosť najmä veľký rozdiel medzi ženatými mužmi (pribl. 43%) a vydatými ženami (pribl. 57%) v rámci nezamestnaných. Je otázne, či sa dá vysvetliť len rozdielmi vo vekovej skladbe nezamestnaných. Môže totiž ísť o stratégiu

určitej skupiny vydatých žien vo vzťahu k podpore v nezamestnanosti, ale môže byť i dôsledkom zamestnávateľskej politiky vo vzťahu k ženám, ktoré majú vlastnú rodinu.

Dosiahnuté vzdelanie nemá za následok významnejšie rodové rozdiely v zložení nezamestnaných. Úroveň vzdelania silnejšie pôsobí ako všeobecný, nie "rodový" činiteľ. Porovnanie vzdelanostnej štruktúry pracujúcich a nezamestnaných ukazuje, že tak u mužov, ako aj u žien je najviac postihnutá nekvalifikovaná pracovná sila.

Načrtnuté disproporcie a podobnosti v štruktúre nezamestnaných mužov a žien sa prejavujú už v dlhšom časovom horizonte, čo z nich robí atribúty slovenskej nezamestnanosti. Určité medziročné odchýlky nastávajú, ale zásadné proporcie sa nemenia. Vývoj nezamestnanosti v Slovenskej republike neprejavuje z hľadiska rodov tak závažné odchýlky, ktoré by sa dali charakterizovať ako nerovnosti. Nezamestnanosť žien a mužov vychádzala z rovnakej štartovacej pozície a na začiatku 90. rokov prebiehala zhodne. Druhá polovica 90. rokov priniesla mierne zhoršenie situácie na strane žien, na konci desaťročia sa začali prejavovať tendencie širšieho dopadu nezamestnanosti na mužov.

Iná situácia je v zamestnanosti, u ktorej sa objavujú pomerne výrazné rodové rozdiely. Tie sa ani tak netýkajú všeobecného vývoja, ako skôr rôznych špecifických aspektov pracovnej aktivity. K najväčším diferenciam na Slovensku patrí predovšetkým zamestnanecká segregácia, feminizácia niektorých odvetví a profesií, maskulinizácia riadiacich pozícií, či mzdové diferencie alebo rodovo nerovnoprávne rozdelenie neplatenej práce. V budúcnosti by bolo potrebné venovať im sústredenejšiu výskumnú ale i správnu a legislatívnu pozornosť.

Rodová dimenzia v politike

Skutočnosť, že rovnosť rodov bola počas minulého režimu predstieraná sa najvýraznejšie prejavilo v *podiele žien na moci a rozhodovaní*. V komunistickom parlamente ženy získavali okolo jednej tretiny kresiel, čo bol podiel, ktorý v tom čase vo svete dosahovali iba severské krajiny. Pre ženy bola stanovená kvóta, kandidátky však určovala komunistická strana a samotné voľby mali iba potvrdzovací charakter. Už pri prvých slobodných voľbách v roku 1990 sa toto významné zastúpenie žien stratilo. Do parlamentu bolo zvolených iba 18 žien, čo bolo 12% zo všetkých poslancov. Tento sociálny experiment ukázal hlboké zlyhanie komunistickej vlády pri kultivovaní takej rodovej rovnosti, ktorá by bola legitimizovaná a podporovaná obyvateľmi. Avšak ani v nasledujúcich parlamentoch nebol tento podiel oveľa vyšší, líšil sa len o 1,5-2%.

Situácia pri posledných voľbách bola podobná. *Zastúpenie mužov a žien na kandidátkach politických strán a hnutí do NR SR vo voľbách 1998* zďaleka nezodpovedalo ich proporcií v populácii. Z 1 618 kandidátov bolo 274 žien, čo predstavuje 16,9%. Podiel žien za jednotlivé politické subjekty sa pohyboval od 7,3% (Strana maďarskej koalície) po 44,4% (Nezávislá iniciatíva SR). Pokiaľ ide o *umiestnenie na kandidátke*, situácia bola ešte nepriaznivejšia. Celkovo bolo v prvej polovici zoznamov kandidátov zaradených 14,1% žien a v prvej štvrtine len 12,3% žien. Kandidačné listiny väčšiny politických strán a hnutí boli zostavené tak, že sa prejavila priama súvislosť medzi poradím na kandidátke a počtom žien. Čím vyššie miesto na kandidátke a vyššia pravdepodobnosť zvolenia, tým mali ženy nižšie zastúpenie. Najhoršie

Box 7

Rekvalifikácia

Nezamestnané ženy sa častejšie rekvalifikujú. I keď počty rekvalifikujúcich sa nie sú na Slovensku nijako vysoké (necelé 1% zo všetkých nezamestnaných), prevaha žien v tejto skupine sa dá charakterizovať ako výrazná. Pohybuje sa medzi dvoma tretinami až tromi štvrtinami. V roku 1999 počet nezamestnaných v rekvalifikácii radikálne poklesol v dôsledku nedostatku finančných prostriedkov na aktívnu politiku zamestnanosti.

pozície obsadili na kandidátke Slovenskej demokratickej koalície, kde v prvej štvrtine kandidátov bolo len 5,3% žien a prvá žena kandidovala až na 32. mieste.

Tendencia znižovania počtu žien so stúpajúcou pozíciou sa prejavila i pri analýze štruktúry vnútrostranických orgánov. Tá ukázala, že pomerne silné zastúpenie žien medzi radovými členmi sa smerom k vyšším funkciám podstatne redukuje. Ženy sú menej zastúpené ako stranické líderky a vedúce predstaviteľky strán, v celorepublikových radách a podobne. Uvedená "redukcia smerom hore" má vyústenie na kandidačných listinách pre parlamentné voľby a následne v obsadení parlamentných kresiel.

Aktuálny počet poslankyň v NR SR je 21, čo reprezentuje 7,7% zo všetkých kandidujúcich žien a 14,0% zo všetkých kresiel v parlamente. Okrem prvého porevolučného parlamentu v období 1990-92 je terajšie *zastúpenie žien v parlamente* najnižšie. Dá sa preto konštatovať, že v porevolučnom období je participácia žien na zákonodarnej moci pomerne vyrovnaná, ale veľmi nízka. Takýto podiel nás zaraďuje približne na 20. miesto v rámci Európy a spomedzi krajín EÚ majú len štyri parlamenty nižšie zastúpenie žien ako Slovensko: Grécko so 6,3%, Francúzsko s 10,9%, Taliansko s 11,4% a Írsko s 12,5%. Najvyššie zastúpenie žien je vo švédskom parlamente, kde tvoria 42,7%.

Tabuľka 28

Zastúpenie žien v národných parlamentoch (k 15. 1. 2000)

Krajina	Dolná komora alebo jedno-komorový parlament			Horná komora alebo senát		
	Voľby	Počet kresiel	Ženy (%)	Voľby	Počet kresiel	Ženy (%)
Bosna a Hercegovina	09 1998	42	28,6	09 1998	15	0,0
Chorvátsko	01 1999	127	20,5	01 1999	68	?
Estónsko	03 1999	101	17,8	-	-	-
Litva	10 1996	137	17,5	-	-	-
Lotyšsko	10 1998	100	17,0	-	-	-
Česká republika	06 1998	200	15,0	11 1998	81	11,1
Poľsko	09 1997	460	13,0	09 1997	100	11,0
Slovensko	09 1998	150	12,7	-	-	-
Bulharsko	04 1997	240	10,8	-	-	-
Maďarsko	05 1998	386	8,3	-	-	-
Slovinsko	11 1996	90	7,8	-	-	-

Zdroj: Inter-Parliamentary Union, zastúpenie žien v národných parlamentoch k 15. 1. 2000.

Situácia nie je príliš odlišná ani podľa *zastúpenia žien vo vláde*. Zloženie súčasného kabinetu premiéra Mikuláša Dzurindu opäť nevybočuje z "porevolučných tradícií". Počet žien sa v porevolučných vláдах pohyboval medzi 0 až 4 členkami a súčasná vláda má dve ženy. Tieto reprezentujú 10 percent z celkového počtu členov vlády. S takouto úrovňou účasti žien na najvyššej výkonnej moci sa Slovensko delí o 24. a 25. miesto s Poľskom. Sedem európskych štátov nemá ani jednu reprezentantku v národnej vláde, medzi nimi aj Česká republika. Z krajín EÚ nižšie zastúpenie vykázalo len Portugalsko, Grécko a San Marino. Najvyšší podiel má opäť Švédsko, kde z 20 členov vlády je 10 žien (50%).

Komunálna politika kopíruje stav vo veľkej politike. Ženu-primátorku si zvolilo iba 6 zo všetkých miest Slovenskej republiky (4,4% zo všetkých primátorských postov). Z toho za krajské mesto nebola zvolená, ale ani nekandidovala žiadna žena a za okresné mesto 2 ženy (2,5% zo všetkých primátorov okresných miest). Oproti predchádzajúcemu volebnému obdobiu sa podiel primátoriek zvýšil, i keď iba o 2,2%. Lepšia situácia je medzi starostami obcí. V minulom volebnom období tvorili ženy 15,2% zo všetkých starostov v SR, v súčasnom

volebnom období sa ich podiel zvýšil na 17,5%. Celkovo bolo v komunálnych voľbách úspešných 484 žien, ktoré sa stali primátorkami alebo starostkami (z približne 2 000 obcí).

Podobná tendencia klesajúceho zastúpenia žien s postupovaním smerom k vyšším pozíciám je i medzi zamestnancami *ministerstiev a vedúcimi krajských a okresných úradov*. Kým v zamestnaneckom stave ministerstiev SR tvoria ženy 58 percent, medzi riaditeľmi odborov je ich 35,1% a medzi riaditeľmi sekcií už len 27,6%. Najvyšší podiel žien v riadiacich postoch má Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny (takmer 70%), za ním Ministerstvo kultúry a Ministerstvo zdravotníctva (okolo 50%). Medzi 40-50% sa podiel žien pohybuje ešte na troch ministerstvách – v rezorte financií, privatizácie a spravodlivosti. Na opačnom póle sa umiestnilo Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja, Ministerstvo zahraničných vecí a rezort poľnohospodárstva. Ani jedna žena na Slovensku momentálne nevykonáva funkciu prednostky krajského úradu a medzi prednostami okresného úradu je 9 žien. Úplne iný je stav na odboroch sociálnych vecí, ktoré na okresnej úrovni vedie 65,8% žien.

Popísaná kvantitatívna situácia teda naznačuje, že na Slovensku sa okrem sociálnych referátov a odborov a tzv. slabých ministerstiev zastúpenie žien vo vedúcich pozíciách pohybuje ďaleko pod 30%, čo je podstatný rozdiel oproti celkovému zastúpeniu v populácii. Všetky tieto údaje napovedajú o **výraznom rodovom rozdiely v účasti na moci a rozhodovaní**. Participácia žien je nízka tak na zákonodarnej, ako aj na výkonnej moci a pretrváva po celé 90. roky. Takáto nízka účasť sa všeobecne považuje za vyjadrenie faktického stavu defavorizácie a marginalizácie žien vo verejnom živote.

Príčiny uvedených rozdielov v účasti mužov a žien na moci a rozhodovaní nespočívajú na Slovensku v legislatívnych obmedzeniach, ale skôr v politickej praxi a prežívajúcich rodových stereotypoch. Po roku 1989 sa ukázalo, že ženy prejavujú menší záujem o politiku ako muži, čo dokazuje aj ich nižšia účasť vo voľbách. Táto skutočnosť však nepredstavuje v podmienkach Slovenska signifikantný rozdiel. Faktom ostáva, že ak sa pozrieme na analýzy politických preferencií, volebných výsledkov⁵, rozmanitých správ z výskumov verejnej mienky⁶, ale aj na biografické záznamy a spomienky aktérov/aktériek novembrovej zmeny, rodová dimenzia je buď úplne ignorovaná, alebo sa stretáme so slovnými spojením "muži novembra", ktoré odráža rodový charakter skladby slovenských ponovembrových politických elít. Aj tie stranické subjekty, ktoré verbálne proklamovali svoju štandardnú demokratickú orientáciu, nedokázali na zvoliteľné miesta svojej kandidátky pred voľbami 1998 umiestniť aspoň opticky vyrovnaný počet žien a mužov. Maskulínny model politiky vnímajú aj ženské autorky – sociálne vedkyne na Slovensku za natoľko samozrejmy a prirodzený, že v ich textoch o rodovej dimenzii politiky takmer vôbec neuvažujú. Medzi **politické faktory** tejto skutočnosti možno zaradiť:

- Dominancia maskulínneho modelu politického života – charakterové vlastnosti, normy, hodnoty a pracovný štýl vrátane pracovného času.
- Minimálna podpora ženských kandidátok v politických stranách. Negatívnu úlohu zohrávajú vnútrostranícke mechanizmy výberu, ktoré nefungujú na jasných pravidlách. Zatiaľ čo nižšie posty sa obsadzujú voľbami, do obsadzovania vyšších funkcií a zostavovania kandidačných listín často vstupujú politické rozhodnutia. Klasický a prirodzený postup v politickej kariére z členskej základne smerom nahor je zatiaľ v prípade slovenských žien skôr výnimkou ako pravidlom. Najväčšie šance postupu majú ženy vtedy, ak stoja pri vzniku politickej strany alebo hnutia.
- Nedostatočné "zviditeľnenie" profesionálne schopných žien. Médiá venujú menej pozornosti vytváraniu obrazu politicky zdatných žien ako mužov – na ženy sa pritom

⁵ Pozri napr.: *Slovenské voľby '98. Kto? Prečo? Ako?* Inštitút pre verejné otázky, Bratislava (1999)

⁶ Napr. pravidelne vychádzajúci informačný bulletin Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Štatistickom úrade SR *Názory*, v ktorom sa v posledných dvoch ročníkoch ani raz neobjavila rodová dimenzia akéhokoľvek problému.

tradične sústredujú nanajvýš v pozícii hovorkyne, tajomníčky, pracovníčky protokolu, sekretárky.

- Absencia kritického počtu žien v riadiacich a vodcovských pozíciách. Podľa výsledkov porovnávacieho výskumu Európskej komisie získavajú ženy reálny vplyv na politické rozhodovanie vtedy, ak ich zastúpenie v zákonodarnom zbore a centrálnych inštitúciách dosahuje kritickú hodnotu 30 percent. Existuje však aj alternatívna interpretácia ženského vplyvu na politické rozhodovanie, ktorá nevychádza z percentuálneho zastúpenia, ale zdôrazňuje viac súdržnosť ženských zoskupení v rámci oficiálnych štruktúr a stály záujem týchto skupín venovať pozornosť a poukazovať na rodovú dimenziu vo všetkých oblastiach života spoločnosti.

Medzi **socioekonomické faktory** nízkej participácie žien v politickom živote patrí:

- Celková ekonomická transformácia s procesmi reštrukturalizácie a makro stabilizácie vychádza z predpokladu, že ženy sú zodpovedné predovšetkým za reprodukciu pracovných síl.
- Problémy chudoby a neplatenj práce.⁷ Vzhľadom na znížené výdavky štátu na sociálne zabezpečenie a služby v období transformácie spoločnosti, preberajú ženy v rodinách na seba viac zodpovednosti a vykonávajú aktivity, ktoré do značnej miery zabezpečoval štát (napr. zrušenie širokej siete predškolských zariadení, školských družín, bezplatných záujmových krúžkov, a pod.). To zároveň vedie k väčšiemu množstvu ženskej neplatenj práce na jednej strane a na druhej strane znamená, že ženy majú menej času venovať sa iným činnostiam vrátane politiky.

Ideologické faktory nízkej politickej aktivity žien možno zhrnúť nasledovne:

- Prevládajúci charakter oficiálneho diskurzu o "postavení ženy" v spoločnosti. Medzi inštitúcie, ktoré implicitne podporujú maskulinnu dominanciu v spoločnosti tradične patrí *cirkvi, štát, škola* a dnes môžeme dodať, že aj *masmédiá* (ponúkajú dnes prevažne obraz ženy ako obeť, alebo krásy či modelky).
- Uvedené inštitúcie prispievajú k stereotypizácii sociálnych rolí, čím sa vytvára tlak na konformitu v správaní: ženy sú citlivé a slabšie pohlavie, a preto je potrebné k nim pristupovať odlišne; keďže osobnosti vhodné na výkon politických funkcií sú považované za silné individuality, ženy do tejto skupiny "prirodzene" nepatria.
- Zriedkavosť či priam vzácnosť modelu úspešnej ženy – političky v postkomunistických krajinách. Tých niekoľko, s ktorými sa môžeme stretnúť sú skôr výnimkou ako pravidlom – ako napr. Hanna Suchocka v Poľsku či Brigita Schmögnerová u nás.
- Zlý imidž politiky v slovenských podmienkach. Presvedčenie, že politika je "špinavá záležitosť" predstavuje pre mnohé ženy bariéru pri prejavení záujmu vstupu do politiky. Podľa medzinárodných výskumov existuje priama úmernosť medzi vysokým stupňom korupcie krajiny a nízkym zastúpením žien v politike. Krajiny ako Nigéria, Keňa, Bangladéš patria medzi krajiny s najviac rozšírenou korupciou na svete. Je pozoruhodné, že v týchto krajinách má ženská reprezentácia v parlamente minimálne zastúpenie (3-9%).

Box 8

Politický aktivizmus mimo "oficiálnej" politiky

Nízke zastúpenie žien medzi političkami "na plný úväzok" neznamená, že ženy sa o politiku vôbec nezaujímajú. Uprednostňujú viac nepriamu účasť v politike, ktorá neohrozuje ich "ženský" spôsob riešenia konfliktov, schopnosť vyjednávania, hľadania kompromisov. Ide o trend, ktorý nie je charakteristický iba pre ženy v našom regióne, ale možno ho nájsť aj na Západe najmä v súvislosti s tým, že ak sa ženy dostanú do politiky, bývajú považované za "mužatky" (napr. M. Thatcher) a to ich odrádza od voľby politickej kariéry.

Ženy sú však v celej stredovýchodnej Európe výrazne zastúpené v mimovládnych organizáciách, v neziskovom sektore; niektoré štatistiky hovoria až o podiele 70% žien na ich činnosti.

⁷ O faktoroch feminizácie chudoby pojednáva samostatná časť *Chudoba a sociálna exklúzia*.

Naopak, v krajinách vykazujúcich najnižšiu mieru korupcie (ako je Nórsko, Fínsko, Švédsko, Nový Zéland) je zastúpenie žien v "oficiálnej" politike pomerne vysoké.

- Najvýraznejší vplyv však majú predsudky a stereotypy o mužskej a ženskej role, ktoré prežívajú vo vedomí obyvateľov SR i samotných žien – političiek. Prevažuje absolútne odmietavý postoj k vstupu žien s malými deťmi do politiky. Ak sa žena na Slovensku rozhoduje pre politickú kariéru, nevyhnutnou podmienkou je súhlas rodiny. Spravidla je udelený podmienený súhlas – ak neutrpí rodina. Pre takúto ženu to znamená, že popri politických povinnostiach musí zabezpečiť i fungovanie domácnosti, navyše v prostredí s nedostatkom služieb a s drahými službami. Všeobecne nízke mobilitné možnosti v SR majú za následok, že participácia žien vo vysokej politike sa prakticky rovná dlhodobému odlúčeniu od rodiny v priebehu týždňa. (Záver z výskumu Ženy v politike, 2000)

Ak berieme do úvahy prácu žien v domácnosti spätú s výchovou detí a zabezpečením rodinného zázemia pre reprodukciu ďalšej generácie pracovných síl ako "aktivity" obsahujúcej implicitne politický rozmer, pridáme k záveru, že obe pohlavia prispievajú k fungovaniu spoločnosti, avšak odlišným spôsobom: muži viditeľnejším a finančne vyššie ohodnoteným spôsobom a ženy menej viditeľne s nižším finančným ohodnotením.

Čo sa týka "privátnej" dimenzie demokracie, teda formovania rovnoprávných vzájomných partnerských vzťahov medzi pohlaviami, nemožno ju zaviesť prijatím novej legislatívy alebo administratívnymi opatreniami. Hoci existujú pozitívne dôsledky "nútenej" emancipácie z obdobia komunistického režimu, táto ideológia nikdy nepristúpila k prehodnoteniu tradičného postavenia ženy v zmysle dostatočnej podpory skutočnej ekonomickej nezávislosti žien.

Skúsenosti so zavedením povinných kvót ako cesty k zvýšeniu účasti žien vo vrcholovej politike sú rôznorodé. Rozhodne by nebolo vhodné zavádzať kvótu pre parlament ako celok. Ale v škandinávskych krajinách sa ukázalo ako účinné zavedenie kvót v stanovách politických strán. Je možné očakávať, že v súťaži o ženských voličov by sa tieto kvóty presadili postupne aj spontánne.⁸

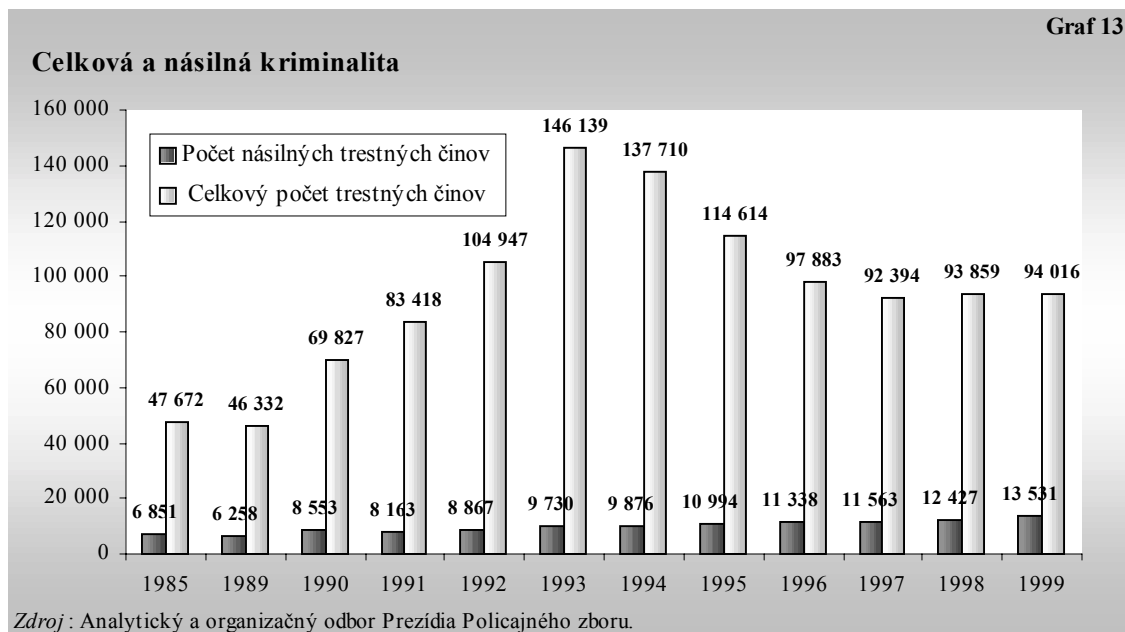
Prvým krokom by mohlo byť aspoň "zviditeľnenie" tohto problému v spoločnosti a otvorenie širšej diskusie. Riešením do budúcnosti sú tiež diskusie s politickými stranami. Významnú úlohu by mohlo zohrať i zefektívnenie činnosti Koordinačného výboru pre problematiku žien a Odboru rovnosti príležitostí na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR. V uplynulom období bola pripravená koncepcia rovnosti príležitostí žien a mužov, v ktorej sú opatrenia a odporúčania zamerané aj na oblasť verejného a politického života.

Vývoj kriminality a násilia z rodového pohľadu

Pred rokom 1989 bola trestná činnosť v SR pomerne stabilizovaná a mala vysokú objasnenosť. Počet evidovaných trestných činov sa pohyboval okolo 46 až 47 tisíc ročne, z ktorých bolo objasnených takmer 90%. So zmenou spoločenských podmienok sa od roku 1990 začal prejavovať rýchly nárast kriminality so súčasným poklesom jej objasnenosti. Rast vyvrcholil v roku 1993, kedy bolo zaregistrovaných 146 125 trestných činov. Zníženie kriminality po tomto rekordnom roku zapríčinila predovšetkým novelizácia trestno-právnych noriem, ktorá rekvafikovala trestný čin a priestupok. Veľká časť trestných činov prešla do kategórie priestupkov. V tejto súvislosti poklesla najmä majetková trestná činnosť. Počet trestných činov v roku 1997 dosiahol 92 395. Znižovanie celkovej trestnej činnosti trvalo v období 1994-1997, v posledných rokoch sa zastavilo.

⁸ Zatiaľ to má vo svojich stanovách u nás jedine HZDS po svojom "transformačnom" sneme.

V roku 1999 bolo zistených 94 017 trestných činov a tento počet znamenal zvýšenie oproti predchádzajúcemu roku o 0,6%. Objasnenosť sa pohybuje na hladine 50,1%, je ale veľký rozdiel u jednotlivých druhov trestnej činnosti. Zatiaľ čo pri mravnostnej trestnej činnosti bolo objasnených 95% trestných činov, u krádeži to bolo iba 30,5%.

Rast celkovej kriminality sa premietol i do nárastu trestnej činnosti s prvkom násilia, avšak vývoj násilnej kriminality nekopiroval jej priebeh. Počet násilných trestných činov od roku 1991 nepretržite narastá. Kým začiatkom 90. rokov dosahovali približne 8 tisíc, od roku 1996 prekročili 11 tisíc. V roku 1999 bolo v SR spáchaných 11 912 trestných činov (zistených) s prvkom násilia, čo predstavuje nárast na 150% oproti úrovni v roku 1991.

V súvislosti so zvyšovaním kriminality narastá i počet žien poškodených trestnými činmi. Tento počet v SR narastá tak u celkových, ako i u násilných trestných činov. Počet žien poškodených násilnou kriminalitou vzrástol k roku 1997 viac ako dvojnásobne oproti stavu na začiatku desaťročia. V roku 1999 prekročil celkový počet žien poškodených trestnými činmi hranicu 8 tisíc, čo predstavovalo 51,71% všetkých obetí. V rámci obetí násilnej kriminality boli ženy zastúpené 47,6%, pri mravnostnej kriminalite až 90,4% a pri majetkovej kriminalite 62,8%. Uvedené proporcie sa udržiavajú už viacero rokov, len sa mierne zvyšuje proporcia poškodených žien.

Výskyt **násilných trestných činov** podľa druhu trestného činu naznačuje, že ženy sa stávajú najčastejšie obeťou násilia voči jednotlivcovi. U tohto trestného činu bol zaznamenaný aj najdynamickejší rast, nakoľko počet žien poškodených týmto trestným činom sa zvýšil viac ako šesťnásobne. Druhý najčastejší trestný čin poškodzujúci ženy je ublíženie na zdraví, ktorého sa v kriminálnych štatistikách objavuje vyše 1 000 ročne. Dynamický rast zaznamenali v prípade poškodených žien pohlavné zneužívanie, vydieranie a lúpež. Počet vrážd, ktorých obeťou bola žena sa po celé 90. roky pohybuje približne na rovnakej úrovni – okolo 40 prípadov ročne. Jediný trestný čin, u ktorého sa v kriminálnych štatistikách prejavil pokles, tvorili znásilnenia, ktorých bolo najviac v roku 1990 a odvtedy sa ich výskyt znižuje.

V roku 1999 sa ženy stali obeťami 5,5 tisíca násilných trestných činov. Z nich sa opäť vyskytovalo najčastejšie násilie voči jednotlivcovi (3 491 prípadov) a ublíženie na zdraví (1 100 prípadov). Počet trestných činov vydierania sa dotkol 258 žien, čo predstavuje takmer dvojnásobok počtu z roku 1997. Podobnú tendenciu majú aj lúpežné prepadnutia žien, ktorých

bolo zistených v porovnaní s rokom 1997 o 1 tretinu viac (381 prípadov). 43 žien sa v minulom roku stalo obeťou vraždy a vyskytli sa 3 prípady dievčat poškodených trestným činom týrania zverenej osoby. Ostatné násilné trestné činy sa žien dotkli v 149 prípadoch.

Tabuľka 29

Vybrané trestné činy spáchané na ženách (1985-1999)

Druh trestného činu	1985	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1999
Vražda	41	30	38	49	44	39	33	41	36	39	43
Lúpež	79	79	253	250	262	265	235	248	282	287	381
Ublíženie na zdraví	1 027	958	1 077	1 071	1 245	1 126	1 189	1 207	1 143	1 113	1 100
Násilie na jednotlivcovi	361	465	384	438	701	808	1 203	1 430	1 908	2 374	3 491
Vydieranie	45	59	58	73	86	83	86	118	141	126	258
Týranie zverenej osoby	10	10	6	15	6	5	6	10	10	4	3
Ostatné násilné trestné činy	122	126	161	147	122	111	115	126	125	129	149
Znásilnenie	255	257	318	258	234	210	211	207	207	173	171
Pohl. zneužívanie v závisl.	71	38	36	40	47	47	42	71	41	42	59
Ostatné pohl. zneužívanie	441	345	265	212	248	244	340	339	444	426	363
Kupliarstvo	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Obchodovanie so ženami	0	0	0	0	0	0	4	9	4	5	11

Zdroj: Analytický a organizačný odbor Prezídia Policajného zboru, Bratislava.

V rámci mravnostnej kriminality vzrástol v roku 1999 počet zistených trestných činov pohlavného zneužívania v závislosti. Obeťou tohto trestného činu sa stalo 59 dievčat (o 17 viac ako v roku 1997). Zistený počet žien poškodených pohlavným zneužívaním predstavoval 363 prípadov a počet znásilnení 171 prípadov. V posledných rokoch sa objavujú i nové mravnostné trestné činy ako kupliarstvo a obchodovanie so ženami, zistených prípadov, ktoré jediné sa môžu v kriminálnych štatistikách objaviť, je zatiaľ málo (11 obetí obchodovania so ženami v roku 1999).

Tabuľka 30

Obete násilných trestných činov podľa pohlavia a veku (1999)

Druh trestného činu	Pohlavie obete	do 15	16-20	21-25	26-30	31-40	41-50	51-60	61+	Spolu
Vražda	muž	6	5	11	11	24	18	11	12	98
	žena	0	5	0	0	13	9	5	11	43
Lúpež	muž	264	126	99	59	100	124	70	65	907
	žena	45	28	38	23	53	51	39	104	381
Ublíženie na zdraví	muž	156	415	469	312	528	571	235	152	2 838
	žena	29	72	102	141	326	238	101	91	1 100
Násilie na jednotlivcovi	muž	27	134	143	119	214	342	184	239	1 402
	žena	24	164	245	334	992	864	407	461	3 491
Vydieranie	muž	249	121	91	59	85	106	28	27	766
	žena	51	37	30	19	38	40	13	30	258
Týranie zverenej osoby	muž	6	0	0	0	0	0	0	0	6
	žena	3	0	0	0	0	0	0	0	3
Ostatné násilné trestné činy	muž	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	žena	25	38	25	17	35	19	6	6	171
Znásilnenie	muž	4	1	0	0	0	0	0	0	5
	žena	45	14	0	0	0	0	0	0	59
Pohl. zneužívanie v závisl.	muž	60	1	1	0	0	0	0	1	63
	žena	363	4	0	0	0	0	0	0	367
Ostatné pohl. zneužívanie	muž	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	žena	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kupliarstvo	muž	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	žena	0	9	1	1	0	0	0	0	11
Obchodovanie so ženami	muž	33	9	11	8	14	10	3	6	94
	žena	26	33	18	16	25	10	8	13	149

Zdroj: Analytický a organizačný odbor Prezídia Policajného zboru, Bratislava.

Porovnanie skupiny žien a mužov naznačuje, že ženy ako obeť prevažujú pri trestnom čine násilia na jednotlivcovi. Pri ostatných násilných trestných činoch je výskyt vyšší u mužov. V prípade vrážd a týrania zverenej osoby je to dvojnásobne viac, v prípade ublíženia na zdraví, lúpeží a vydierania až trojnásobne viac. Mravnostné trestné činy, naopak, sa zasa týkajú takmer výlučne žien. Najohrozenejšou skupinou pri trestnom čine pohlavného zneužívania sú dievčatá a mladé ženy do 18 rokov. Podobne je tomu i pri obchodovaní so ženami. Trestný čin znásilnenia sa vyskytuje u všetkých vekových skupín žien.

Kriminálne štatistiky však zachytávajú len časť celkového výskytu trestnej činnosti v realite. Podávajú prehľad iba o zistených trestných činoch. Latentný výskyt bude oveľa vyšší, nakoľko sa ale v SR nerobil výskum latencie trestnej činnosti, nedá sa odhadnúť. Navyše, v počtoch trestných činov obsiahnutých v kriminálnych štatistikách nebývajú vo väčšej miere zahrnuté obeť **domáceho násilia**. Posledný oficiálny údaj o domácom násilí na ženách je za rok 1997, kedy tvorilo 72,1% z celého násilia na ženách zisteného políciou.

Je to však opäť iba malá časť skutočne páchaného násilia v domácnosti. Ženy, ktoré sú obeťami domáceho násilia sa veľmi často ani vôbec neobráti na justičné orgány, nepodajú trestné oznámenie. Nie sú tiež zriedkavé prípady, keď sú ženy po zahlásení prípadu na políciu páchatelmi alebo príbuznými odrádzané od ďalšieho stíhania páchatel'a a návrh na trestné stíhanie stiahnu späť. K trestnému stíhaniu páchatel'a je v SR potrebný súhlas obeť, ktorá môže svoj návrh kedykoľvek stiahnuť. Často sa tak deje zo strachu a pod hrozbou ďalšieho násilia, keďže páchatel' i obeť zostávajú spravidla naďalej v rovnakej domácnosti aj počas vyšetrovania ohláseného trestného činu. Súhlas obeť s trestným stíhaním je nutný v prípadoch, keď je páchatel' vo vzťahu k poškodenému príbuzným v priamom pokolení, súrodcom, osvojiteľom, osvojencom, manželom alebo druhom alebo inou osobou v rodinnom alebo osobnom pomere. Uvedený inštitút sa prezentuje ako pomoc poškodenému, ktorý by stíhanie páchatel'a mohol pociťovať ako vlastnú ujmu a umožňuje mu to usporiadať si vzťah s páchatel'om. V prípade násilia na ženách predstaviteľky viacerých mimovládnych organizácií (MVO) a mnohí odborníci túto interpretáciu odmietajú a požadujú stíhanie páchatel'a bez ohľadu na súhlas poškodenej. Trestné stíhanie je zo zákona v tejto situácii možné len v prípade usmrtenia.

Ďalší problém pri násilí na ženách predstavuje kvalifikácia vykonaného činu. Ak príde k stíhaniu domáceho násilia, veľmi často je kvalifikované ako priestupok, nie ako trestný čin. Počet spáchaných priestupkov v roku 1999 bol 713 035, čo v porovnaní s predchádzajúcim rokom znamenalo prírastok o 17 401 prípadov. Keďže je v priestupkovom konaní poškodených žien štatistiky neuvádzajú. Na priestupkoch sa výraznou mierou podieľa predchádzajúce požitie alkoholu. Možno sa iba domnievať, že údaje o priestupkoch zahŕňajú mnoho prípadov domáceho násilia, keď išlo o ublíženie na zdraví v menšom rozsahu. Postih za priestupok tvorí pokuta, ktorá je však ťažko vymáhateľná a často sa stáva, že pokutu zaplatí za násilníka poškodená osoba.

Box 9

Ženy ako páchatel'ky trestných činov

V porovnaní s účasťou žien v trestnej činnosti v úlohe obeť, ktorá je vysoká, majú ženy ako páchatel'ky trestných činov mnohonásobne menší podiel. V roku 1999 bolo odhalených 3 537 takýchto žien. Z celkového počtu páchatel'ov tvorili 7,6% (o 0,6% viac ako v roku 1998). V násilnej kriminalite participovali 6,1%, v majetkovej kriminalite 6,4% a v mravnostnej kriminalite 3,9%. Ženy sa dopúšťajú iných trestných činov ako muži. Najčastejšie sú to trestné činy za účelom obohatenia sa (sprenevery, podvody alebo lúpeže, a pod). Potom je to trestná činnosť voči deťom (zanedbanie výživy, zriedkavo týranie a výnimočne vražda, resp. vražda novorodenca). Špeciálnou skupinou páchateliek sú ženy, ktoré sa dopustili vraždy alebo ublíženia na zdraví. U týchto trestných činov je ich konanie väčšinou v afekte a po predchádzajúcom dlhodobom tyranizovaní zo strany partnera, ktorý je pod vplyvom alkoholu. Medzi odsúdenými tvorili ženy okolo 4%, v roku 1999 vzrástol ich podiel na takmer 7 percent.

Potieranie násilia zo strany štátnych orgánov je na Slovensku komplikované a ťažké. Základná príčina spočíva v právnych a legislatívnych nedostatkoch. V zahraničí sú už známe právne normy, ktoré upravujú domáce násilie, resp. násilie v rodine a existujú právne úpravy chrániace ženy pred násilím. V slovenskom Trestnom zákone zaviedla ochranu týraných žien až posledná novela, nakoľko pred ňou obsahoval len skutkovú podstatu trestného činu týrania zvierat a týrania detí a poskytoval ochranu osobám odkázaným na starostlivosť iného. Ženy ako svojprávne osoby neboli chránené zákonom. Rozšírením znenia zákona o "blízke osoby" sa vytvorili právne podmienky aj pre túto skupinu obyvateľov. Rozšírila sa tiež definícia týrania. Doteraz ale nebola prijatá špeciálna právna úprava domáceho násilia. Prípady domáceho násilia, ak sa naplní skutková podstata trestného činu, sa posudzujú podľa všeobecného trestného práva (piata až ôsma hlava trestného zákona). Nejasné alebo príliš benevolentné sú aj niektoré kvalifikácie trestných činov. Napr. za ublíženie na zdraví je považovaná taká ujma na zdraví, ktorá si vyžaduje aspoň 7 dní liečby.

Okrem bielych miest v legislatívnom vymedzení príčina komplikácií pri potieraní násilia zo strany štátnych orgánov spočíva i v neochote alebo neschopnosti obeť hľadať ochranu a jej sklon násilie trpieť z dôvodu materiálnej závislosti od páchatel'a a z obáv z rozpadu rodiny. K tomu sa pripája i pomerne benevolentný prístup verejnosti k násilnému správaniu a nízka miera solidarity okolia. Často býva odsudzovaná obeť, nie násilník. Polícia zasahuje do rodinných problémov zvyčajne až vtedy, ak majú vážne následky.

V minulom režime sa o násilí voči ženám nemohlo hovoriť. V mnohých prípadoch toto mlčanie pretrváva, resp. násilie na ženách nepatrí v podmienkach SR k témam, o ktorých sa hovorí bez emócií a bez zábran. Známe údaje o násilí voči ženám ukazujú, že tento jav sa v spoločnosti vyskytuje. Avšak profesionálni pracovníci v justícii, zdravotníckych zariadeniach, sociálnej práci a školstve nie sú trénovaní v uvedomovaní si a v zaobchádzaní s násilím voči ženám. Toto tiež reprezentuje dedičstvo komunistického režimu, lebo o násilí sa vtedy nielen nemohlo hovoriť, ale neboli ani systematicky pripravovaní odborníci pre prácu s obeťami násilia.

Nárast násilných trestných činov je veľký a v spoločnosti je kultúra nízkeho právneho povedomia. Znásilnenie a domáce násilie sa často podceňujú a nevenuje sa im dostatočná pozornosť. Tieto riziká si vyžadujú urýchlené zavedenie špeciálnych zdravotníckych profesionálov, sociálnych pracovníkov, policajtov a právnikov, aby zaviedli adekvátnu nápravu a prevenciu.

Na Slovensku s aktivitami na pomoc obetiam a prevenciu násilia voči ženám začali MVO. V poslednom období vznikli viaceré krízové centrá a SOS linky, kde sa týmto ženám môže poskytnúť pomoc, tiež zväčša na princípe dobrovoľníctva alebo so statusom MVO. Opatrenia na elimináciu násilia boli podľa *Pekingskej akčnej platformy* naformulované do *Národného akčného plánu pre ženy*. Medzinárodný tlak viedol k vytvoreniu *Expertnej skupiny pre prevenciu násilia páchaného na ženách a v rodinách* pri Rade vlády pre prevenciu kriminality, ktorá má za úlohu vypracovať *Národnú stratégiu prevencie násilia páchaného na ženách a rodinách*.

Medzinárodné a národné podporné mechanizmy

Záujem medzinárodného spoločenstva o rovnoprávne postavenie žien a mužov v spoločnosti siaha ďaleko do histórie. Možno ho datovať prinajmenšom do roku 1948, kedy bola vyhlásená *Všeobecná deklarácia ľudských práv* (*Universal Declaration of Human Rights*). Odvtedy sa na medzinárodnom fóre realizovalo množstvo summitov a podpísalo množstvo dokumentov, ktoré všeobecné vymedzenie ľudských práv konkretizovali a dopĺňali. Z tých najvýznamnejších možno spomenúť: *Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach* (1966), *Deklarácia o práve na rozvoj* (1986), *Dohovor o právach dieťaťa* (1989), *Svetová konferencia o ľudských*

právach (Viedeň, 1993), *Medzinárodná konferencia OSN o populácii a rozvoji* (Káhira 1994), a veľa ďalších. Z hľadiska rodov k najvýznamnejším medzinárodným stretnutiam patrí *IV. svetová konferencia o ženách* (Peking, 1995) a *21. Osobitné zasadnutie Valného zhromaždenia OSN* (New York, 2000), a k najvýznamnejším dokumentom *Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien* (1979) a *Pekingská akčná platforma* (1995).

Koncept rovnosti mužov a žien, ktorý bol v Európe a v medzinárodnom spoločenstve známy už dávno, sa v minulosti v Slovenskej republike a iných krajinách východného bloku neuplatňoval v plnom rozsahu. Za socializmu sa viac hovorilo o emancipácii žien, než o rovnosti žien a mužov a úsilie sa sústreďovalo len na oblasť práce (postavenie žien v zamestnaní, ochrana materstva, atď.).

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien podpísala ešte v roku 1980 ČSSR, platnosť nadobudol v roku 1982.⁹ Uverejnením v Zbierke zákonov má *Dohovor* prednosť pred vnútroštátnou legislatívou, ak zabezpečuje väčší rozsah základných práv a slobôd. Slovenská republika ratifikovala v roku 2000 Opčný protokol k Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien.

V roku 1996 bol v SR vytvorený *Koordinačný výbor pre problematiku žien* zložený zo zástupcov NR SR, rezortov a mimovládnych organizácií. Koordinačný výbor vypracoval v roku 1997 *Národný akčný plán pre ženy* v súlade s akčnou platformou prijatou na Svetovej konferencii o právach žien v Pekingu. Národný akčný plán, v ktorom sú na obdobie 10 rokov stanovené priority v úsilí o rovnosť pohlaví a zlepšovanie postavenia žien v spoločnosti, schválila Vláda SR svojim uznesením č. 650/1997. Národné mechanizmy na odstránenie diskriminácie žien boli v roku 1999 doplnené o Odbor rovnosti príležitostí na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny. V roku 1999 bola vytvorená Parlamentná komisia žien, ktorá funguje v rámci Výboru NR SR pre ľudské práva a menšiny. Okrem oficiálnych, verejných inštitúcií na Slovensku vyvíjajú bohatú činnosť mnohé mimovládne organizácie a združenia.

Od roku 1989 Slovensko prechádza zložitým procesom spoločenskej transformácie, ktorej dôsledky v niektorých smeroch bránia úplnej implementácii *Dohovoru*, je menej priestoru a ochoty na vytváranie opatrení, ktoré by ženám umožňovali plné využitie ich ľudských práv. Pri príprave opatrení sa v spoločnosti kladie väčší dôraz na ochranu materstva a úlohu žien v rodine, než na ženu ako osobnosť. Túto pripomienku, spolu s vyslovením obáv z posilňovania tradičného chápania ženy predovšetkým ako matky konštatoval i Výbor OSN pre odstránenie diskriminácie žien vo svojom záverečnom komentári k Východiskovej správe SR. (*Vyhodnotenie...*, 1998)

Záver

Kolaps komunizmu a následná demokratizácia spoločnosti priniesli zmeny aj do oblasti spoločenského postavenia žien a mužov. Ekonomika slobodného trhu znamenala zánik mnohých predchádzajúcich služieb zabezpečovaných štátom, čo v prvom období po páde komunizmu znamenalo najmä pre ženy prebratie mnohých činností v rámci rodiny. Postupne sa však ženy učia odmietat "pripútanie" k domácnosti, čo môže prispieť k pomalému procesu zmeny vo vzťahoch medzi mužmi a ženami.

Od polovice 90. rokov začínajú byť ženy čoraz viac akceptované vo verejných pozíciách, hoci ich akceptácia je vyššia v ekonomických ako politických štruktúrach. Naďalej však pretrváva trend marginalizácie žien, a to ako samotnými ženami, tak aj prostredníctvom "oficiálnej"

⁹ Po osamostatnení je Slovenská republika v dôsledku sukcesie oznámenej generálnemu tajomníkovi OSN zmluvnou stranou *Dohovoru* od 1. januára 1993.

politiky – napriek ratifikovaným medzinárodným dohovorom o rovnakom zaobchádzaní so ženami a mužmi a napriek existencii Národného akčného plánu pre ženy v SR. Spoločnosť je nepripravená považovať diskrimináciu žien v tom istom kontexte ako diskrimináciu na etnickom princípe. Možnosti lobovania za ženské požiadavky sú ešte stále predmetom ironizovania a opakovania tradičných antifeministických argumentov.

Najväčšie rodové rozdiely sa prejavili v účasti žien na moci a rozhodovaní a v niektorých súvislostiach zamestnanosti (segregácia, nižšie mzdy žien). Profesie, ktoré vykonávajú muži sú spravidla lepšie odmeňované ako profesie, ktoré spravidla vykonávajú ženy. Účast' žien v aktívnej politike je, vzhľadom na ich zastúpenie v populácii, na vzdelanostnú úroveň a odborné skúsenosti vysoko poddimenzovaná. Politická a ekonomická reforma neprináša spontánne so sebou postup žien do rozhodovacích pozícií. Žiada si také prostredie, v ktorom majú ženy (rovnako ako muži) spravodlivý prístup ku zdrojom a príležitostiam, a v ktorom vlády, podniky a občianske inštitúcie uskutočňujú proaktívnu politiku a prax. Je zároveň nevyhnutné, aby koncepcia politiky zabezpečenia rovnakých príležitostí pre ženy a mužov pozorne zvažovala jednotlivé kroky, aby prijaté postupy a opatrenia nemali kontraproduktívny charakter.

V regióne strednej a východnej Európy existujú hlboko zakorenené politické a sociologické príčiny spochybňovania a odmietania západných foriem feminizmu. Veľmi pomaly a postupne sa presadzujú procesy, ktoré vychádzajú z kultivácie nášho vlastného prístupu a skúsenosti v oblasti rodových vzťahov ako vo verejnej, tak aj v privátnej sfére.

Predpokladom faktickej rovnosti príležitostí v spoločnosti je presadzujúca sa demokratizácia v rodinných vzťahoch. Nevyhnutnou podmienkou je predovšetkým búranie rodových stereotypov o rolách mužov a žien. Podstatnú a rozhodujúcu úlohu tu môžu zohrať výchova mladej generácie a médiá.

Literatúra

Barošová, M.: *Sú ženy na slovenskom trhu práce diskriminované?* Diskusný príspevok na seminári "Rovnoprávnosť žien a mužov: Demokracia v spoločnosti a v rodine", Bratislava, 25.-26.5. 1998

Bútorová, Z. (ed.): *Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava, FOCUS (1996)

Dohovor o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien. Zbierka zákonov č.62/1987

Filadelfiová, J. – Guráň, P.: *Anketa "Rodina 1995"*. In: Mozaika rodiny. Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1996)

Filadelfiová, J. – Guráň, P.: *Rodina a obec v strednej Európe*. Záverečná správa z výskumu. YIF – S.P.A.C.E., Bratislava (1997)

Guráň, P. – Filadelfiová, J.: *Rodina na Slovensku v 90. rokoch*. In: Mozaika rodiny, ročník 5, č.2, Bratislava (1998)

Filadelfiová, J. – Guráň, P. – Šútorová, D.: *Rodové štatistiky na Slovensku*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, S.P.A.C.E., Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny, Bratislava (1999)

Informácia: Workshop o ženách v systéme trestnej justície. X.kongres OSN o prevencii kriminality a zaobchádzaní s páchatelmi. Viedeň, 10.-17.4.2000

Letková, T.: *Popis finančných tokov hodnôt celkového systému sociálnej ochrany*. Výskumný ústav práce, sociálnych vecí a rodiny, Bratislava (2000)

Mikuš, P.: *Informácia o domacom a verejnom násilí*. Podkladová štúdia pre Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava (1998)

- Možný, I.: *Moderní rodina (Mýty a skutečnosti)*. Blok, Brno (1990)
- Národný akčný plán pre ženy v Slovenskej republike*. Vláda SR, Bratislava (1997)
- Obchodovanie so ženami v SR*. Záverečná správa z výskumu. MOM, Bratislava (2000)
- Prehľad o podmienkach poskytovania a výške sociálnych dávok*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR (1999)
- Radičová, I. (ed.): *Záver a odporúčania z pracovného seminára "Ženy v politike"*. 15.-16.5.2000, Bratislava, Nadácia S.P.A.C.E. a Medzinárodné stredisko pre štúdium rodiny (2000)
- Správa o sociálnej situácii obyvateľstva SR 1999*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava (2000)
- Szapuová, M.: *Kategória rodu vo feministickom diskurze*. Aspekt č.1, Bratislava (1998)
- Štatistické ročenky SR 1990 až 1999*. Štatistický úrad Slovenskej republiky
- Štruktúra miezd zamestnancov v SR podľa povolania, veku a vzdelania*. Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky (1998)
- The World's Women 1995: Trends and Statistics*. United Nations, New York (1995)
- Trendy sociálneho vývoja v Slovenskej republike*. Štatistický úrad Slovenskej republiky (2000)
- Volebné programy politických strán a hnutí zastúpených v parlamente: HZDS, SDK, SDL, SMK, SNS, SOP (1998)
- Volby 1998*. Nepredajná príloha SME, 20.8.1998
- Vyhodnotenie východiskovej správy SR k Dohovoru o odstránení všetkých foriem diskriminácie žien*. CEDAW, OSN (1998)
- Women in Transition*. Regional monitoring report. UNICEF-ICHDC, Florence (1999)
- Základné ukazovatele z oblasti sociálneho zabezpečenia vo vývojových radoch 1957-1997*. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, Bratislava (1998)
- Zoznam zaregistrovaných kandidátov pre voľby do NR SR*. 25.-26. 9. 1998
- Ženy o sebe*. Záverečná správa z výskumu. DÚŽS, Bratislava (1997)